Zmiany cywilizacyjne w województwie opolskim w latach 1950–2015

KRYSTIAN HEFFNER

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

DOI: <https://doi.org/10.26774/rzz.179>

01/2017

**ROCZNIK
ZIEM
ZACHODNICH**

Publikacja dostępna na licencji **Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe**. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” jako właściciela praw do tekstu.

Wprowadzenie

W artykule podjęto próbę scharakteryzowania procesów demograficznych, społeczno-kulturowych, gospodarczych i przestrzennych, które zachodziły na obszarze dzisiejszego woj. opolskiego w okresie powojennym, ale ze względu na ograniczenia dotyczące objętości tekstu rozważania zawężono do zagadnień wiążących się z przekształceniami struktur ludnościowych regionu. Skoncentrowano się na wskazaniu źródeł i identyfikacji przyczyn zmian ludnościowych oraz dokonano oceny skutków tych zjawisk dla funkcjonowania układu regionalnego powiązanego z Opolem.

Można przyjąć, że procesy ludnościowe, a w szczególności napływ i odpływ mieszkańców, są odzwierciedleniem zmian społecznych i gospodarczych, które mają charakter zmiany cywilizacyjnej wówczas, gdy ich skutkiem są nowe, odmienne od wyjściowych struktury społeczne. Również w układzie historycznego Śląska, w skali regionalnej, obejmującej woj. opolskie, tego typu procesy skutkujące nowymi strukturami ludnościowymi można zidentyfikować. Zatem określenie „zmiana cywilizacyjna” oznacza tu takie przekształcenia w strukturach ludnościowych i w zachowaniach demograficznych mieszkańców, które prowadzą do ukształtowania się nowego typu regionalnej społeczności. Zmiany cywilizacyjne mogą być rozumiane jako proces historyczny, który w każdym regionie (w tym w woj. opolskim) przebiega nieco inaczej. Przekształcenia ludnościowe, społeczno-kulturowe, gospodarcze i polityczne zachodzące w woj. opolskim pod wpływem głównie permanentnego odpływu migracyjnego są systematyczne i trwałe oraz na tyle głębokie, że uzasadnione jest nazwanie go regionem migracyjnym¹.

Województwo opolskie jako jednostka terytorialno-administracyjna i struktura regionalna na obszarze historycznego Śląska

Województwo opolskie jako jednostka typu regionalnego powstało w 1950 r. w wyniku reformy administracyjnej państwa. Od czasów piastowskich ziemie historycznego Śląska, położone w górnej części dorzecza Odry i Wisły, tworzyły struktury terytorialno-polityczne i administracyjne z centrum w Opolu (księstwo opolskie, opolsko-raciborskie). Później (XVI–XVII w.) objęły one większość ziem górnośląskich, a ich zasięg praktycznie nie ulegał zmianom aż do przejścia Śląska przez Prusy w XVIII w. W wyniku pruskich reform administracyjnych z ówczesnej prowincji śląskiej (jednej z dziesięciu w całych Prusach) wydzielono m.in. rejencję opolską. Dołączono do niej obszary nad Nysą Kłodzką i Stobrawą (rejon Nysy, Grodkowa, Paczkowa i Kluczborka), a w 1816 r. Opole uzyskało administracyjną rangę stolicy regionu obejmującego całą wschodnią część pruskiego Śląska. Po zakończeniu I wojny światowej w 1919 r. w Opolu ulokowano instytucje związane z przeprowadzeniem plebiscytu na Górnym Śląsku, a po jego podziale w 1921 r. umieszczono tu siedzibę prowincji górnośląskiej, obejmującej pozostałe w Niemczech ziemie dawnej

1 Więcej na ten temat w pracy: K. Heffner, R. Rauziński, *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*, Opole 2003. Por. *Przemiany cywilizacyjne, ludnościowe i starzenie się społeczeństw*, red. M. Okólski, A. Fihel, Warszawa 2014, za: http://migageing.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/36/2014/12/SiM_01.pdf (dostęp: 8 XI 2017 r.).

rejencji opolskiej. Kolejne zmiany zaszły po aneksji przez III Rzeszę ziem polskich w 1939 r. i nowym podziale terytorialno-administracyjnym Niemiec. W utworzonej prowincji śląskiej wydzielono cztery rejencje, w tym opolską i katowicką, z których po dalszych zmianach w 1941 r. (formalnie w 1940 r.) utworzono prowincję górnośląską (Katowice). Zasięg rejencji opolskiej powiększono o obszary okalające Górnośląski Okręg Przemysłowy od północy (rejon Lublińca, Kłobucka, Myszkowa i Zawiercia), a pomniejszono o rejon Gliwic i Bytomia, który przesunięto do rejencji katowickiej. Podjęta po wojnie próba reaktywowania „wielkiego” woj. śląskiego², obejmującego, oprócz aglomeracji górnośląskiej, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego, także Śląsk Opolski, zupełnie się nie powiodła i zaledwie po czterech latach istnienia (1946–1950) podzielono je na woj. katowickie i opolskie, dołączając „przy okazji” od zachodu Brzeg i Namysłów do jednostki opolskiej, a Częstochowę i Zawiercie do katowickiej. Zmiany układu terytorialno-administracyjnego przełamywały historyczne podziały Śląska i sąsiadujących ziem, co wydawało się wówczas uzasadnione zupełnie nową sytuacją związaną z przejściem przez Polskę tzw. Ziemi Zachodnich oraz prawie całkowitą wymianą ludności dokonaną podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu.

W okresie powojennym wielokrotnie dokonywano zmian w podziale regionalno-administracyjnym Polski, przy czym najistotniejsza z nich została przeprowadzona w 1975 r., a jej skutkiem było przejście do dwustopniowego systemu jednostek terytorialnych i znaczący wzrost liczby województw (do 49). Reforma w stosunkowo niewielkim stopniu „dotknęła” woj. opolskie, bowiem w całości odłączono tylko powiat raciborski (do katowickiego) i w większej części powiat oleski (do częstochowskiego). Uzasadnione jest stwierdzenie, że woj. opolskie (często utożsamiane również ze Śląskiem Opolskim) pod względem terytorialno-administracyjnym jest jedną z najtrwalszych współczesnych struktur przestrzennych kraju.

Opole, począwszy od średniowiecza, przez okres poprzedzający I wojnę światową i okres międzywojenny, było ważnym ośrodkiem regionalnym. Również w powojennej Polsce miasto integruje strukturę o zasięgu przestrzennym w znacznym stopniu odtworzonym w 1998 r.³, w której nie ma obszarów niewykazujących związków historycznych z miastem wojewódzkim⁴.

We współczesnym wymiarze woj. opolskie obejmuje ziemie historycznego Dolnego (powiaty namysłowski i brzeski) i Górnego Śląska (powiaty oleski, kluczborski, opolski, kędzierzyńsko-kozielski, strzelecki, krapkowicki, nyski, prudnicki i głubczycki) oraz niewielki fragment ziemi wieluńskiej nad Prosną (gminy Praszka i Rudniki). Od czasu powstania w 1950 r. region łączył dwie zasadniczo różniące się co do pochodzenia

2 Było ono powszechnie nazywane województwem śląsko-dąbrowskim.

3 K. Heffner, *Śląsk Opolski w systemie administracyjnym i regionalnym kraju*, „Śląsk Opolski”, nr 3 (1996), s. 7–13; A. Miszczuk, *Regionalizacja administracyjna III Rzeczypospolitej. Koncepcje teoretyczne a rzeczywistość*, Lublin 2003.

4 Por. Ł. Zaborowski, *Podział kraju na województwa. Próba obiektywizacji*, Warszawa 2013; K. Heffner, *Katowice – Opole: relacje konkurencji na Górnym Śląsku*, [w:] *Zmieniające się oblicza regionu górnośląskiego*, red. W. Jacher, A. Klasik, Katowice 2007, s. 114–123.

grupy mieszkańców – ludność napływową, którą zasiedlono po II wojnie światowej tereny zachodniej i południowej części regionu oraz wszystkie miasta, i ludność autochtoniczną, która pozostała na terenach wiejskich wschodniej i środkowej części woj. opolskiego, gdzie w wielu strukturach lokalnych również współcześnie stanowi zdecydowaną większość mieszkańców. Region charakteryzuje się najniższym odsetkiem ludności z obywatelstwem wyłącznie polskim (ok. 81%), a ponad połowa spośród osób, które określiły swoje obywatelstwo jako niemieckie (157 tys. osób, w tym 151 tys. osób z podwójnym obywatelstwem: polskim i niemieckim), także mieszka w woj. opolskim, stanowiąc prawie 15% ludności⁵.

Ten dychotomiczny podział regionu oddziaływał i nadal oddziałuje na społeczne, gospodarcze, polityczno-kulturowe, a nawet przestrzenne procesy zachodzące w różnej skali w układzie regionalnym powiązanym z Opolem.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej potencjał ludnościowy i terytorialny sytuuje woj. opolskie w grupie małych regionów europejskich. Niewielki wymiar przestrzenny i mała liczba mieszkańców stanowią o jego potencjale rozwojowym, wyznaczając jednocześnie zakres i możliwości przyciągania czynników wzrostu. Przed transformacją ustrojową woj. opolskie zaliczano do grupy regionów o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego i relatywnie dobrze wyposażonych infrastrukturalnie, jednak w dekadzie lat 90. XX w. zaczęło ono stopniowo tracić tę pozycję. Słabsza dynamika zmian gospodarczych i mniejsze niż w innych województwach tempo wzrostu przesunęły region do grupy struktur o średnim poziomie rozwoju gospodarczego z pogłębiającymi się problemami społecznymi. Modernizacja i restrukturyzacja gospodarki regionu, mimo wielu pozytywnych zmian, nie przyczyniły się do istotnego wzrostu jego konkurencyjności oraz większej atrakcyjności inwestycyjnej. Z uwagi na głębokie, a w niektórych aspektach bezprecedensowe w skali kraju przemiany, związane nie tylko z transformacją, ale również z procesami integracji europejskiej, woj. opolskie w coraz większym stopniu wymaga aktywnej polityki regionalnej, uwzględniającej i wykorzystującej jego szczególne warunki.

Niezadowolająca dynamika tempa zmian gospodarczych i społecznych, której skutkiem jest postępujące „rozwieranie się nożyc” pomiędzy poziomem rozwoju woj. opolskiego a średnią dla kraju, a zwłaszcza dla sąsiednich regionów⁶, wymaga zastosowania szczególnych narzędzi polityki regionalnej. Konkurowanie woj. opolskiego z intensywnie rozwijającymi się pobliskimi ośrodkami metropolitarnymi, bezprecedensowe w skali kraju wyludnianie się oraz relatywnie niska atrakcyjność inwestycyjna wymusza wypracowanie odpowiednich programów i instrumentów

5 K. Heffner, B. Solga, *Podwójne obywatelstwo na Śląsku Opolskim*, [w:] *Obywatelstwo wielokrotnego wyboru. Interdyscyplinarne ujęcie kwestii podwójnego obywatelstwa w Polsce*, red. A. Górny, P. Koryś, Warszawa 2007, s. 66–91.

6 Por. m.in. K. Heffner, B. Solga, *Struktura społeczno-gospodarcza województwa opolskiego w latach 1989–2008. Przegląd badań i analiz*, [w:] *Prognozowanie trendów rozwojowych w województwie opolskim. Metodologia i narzędzia badawcze*, red. K. Malik, Opole 2009, s. 9–39; K. Heffner, B. Solga, *Wybrane problemy rozwoju społeczno-gospodarczego Śląska Opolskiego*, [w:] *Wyzwania dla polityki społecznej Śląska w kontekście kryzysu i procesów demograficznych*, red. A. Zagórska, Opole 2009, s. 100–114; K. Heffner, *Raport regionalny. Województwo opolskie, ekspertyza wykonana na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego*, Opole 2011.

wsparcia z poziomu centralnego i regionalnego, co jest zadaniem nie tylko istotnym, ale kluczowym dla zahamowania procesów degradacyjnych w strukturze regionu.

Geneza problemów rozwojowych woj. opolskiego

Województwo opolskie, w podobnym do dzisiejszego kształcie przestrzennym, funkcjonuje od 1950 r. Aż po lata 90. XX w. było zaliczane do grupy wysoko rozwiniętych regionów Polski. Region opolski rozwijał się w oparciu o wysokotowarowe rolnictwo oraz zróżnicowaną i wielokierunkową produkcję przemysłową. Udział w produkcji krajowej regionalnego przemysłu i rolnictwa był wyższy, niżby to wynikało z liczby mieszkańców.

W fazie wejścia w transformację woj. opolskie lokowało się na relatywnie wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, ale w początkowym okresie przemian region opolski stopniowo zaczął jednak tracić dystans do szybko rozwijających się województw z dużymi aglomeracjami miejskimi. Przede wszystkim ujawniły się negatywne skutki transformacji w sferze gospodarczej i społecznej, związane z pojawieniem się bezrobocia i upadkiem wielu zakładów przemysłowych, przekształceniami własnościowymi w sektorze państwowym rolnictwa oraz niesłabnącą i znaczącą skalą migracji zagranicznych – zarówno trwałych, jak i czasowych, zwłaszcza we wschodniej części regionu. Na początku lat 90. ubiegłego wieku sytuacja ekonomiczna zdecydowanej większości przedsiębiorstw ulegała systematycznemu pogorszeniu. Na ich niekorzystną sytuację wpłynęły: spadek produkcji sprzedanej, wzrost poziomu kosztów, spadek rentowności, spadek zyskowności kapitału własnego oraz pogorszenie płynności finansowej⁷.

Równolegle, przekształcenia strukturalne na regionalnym rynku pracy, będące efektem spadku udziału pracujących w rolnictwie oraz wysoki poziom mobilności mieszkańców spowodowały, że transformacja gospodarcza nie skutkowała wyższym niż przeciętnie w kraju wzrostem bezrobocia. Odpływowy charakter migracji w połączeniu z niską atrakcyjnością osiedleńczą woj. opolskiego i niewielkimi możliwościami rozwoju zawodowego (region bez metropolii) prowadziły do sytuacji stanowiącej bardzo poważne zagrożenie dla dalszego rozwoju regionu. Jeśli uznać, że znaczenie kapitału ludzkiego w nowoczesnej gospodarce jest decydujące, to wszystkie te procesy stopniowo pogarszały pozycję konkurencyjną regionu, a w dłuższej perspektywie inicjowały jego marginalizację⁸.

W efekcie rozwój woj. opolskiego stał się wolniejszy niż innych regionów w Polsce, a procesy modernizacji i restrukturyzacji gospodarki, mimo wielu pozytywnych zmian, nie przyczyniły się do istotnego wzrostu jego konkurencyjności oraz poprawy atrakcyjności inwestycyjnej. Również wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. nie podniosło stosunkowo słabej pozycji woj. opolskiego w relacji

7 M. Piałucha, *Transformacja struktury działalności przedsiębiorstwa wytwórczego*, Opole 1996, s. 149.

8 Por. G. Blazycy, K. Heffner, E. Helińska-Hughes, *Poland – Can Regional Policy Meet the Challenge of Regional Problems?*, „European Urban and Regional Studies”, vol. 9, no. 3 (2002), s. 263–276; *Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo opolskie*, red. K. Gawlikowska-Hueckel, Gdańsk 2003.

do zmian w sytuacji społeczno-gospodarczej innych regionów⁹. Stosunkowo niski poziom eksportu świadczył o utrzymującej się słabej konkurencyjności regionalnej gospodarki, wynikającej z niewielkich tylko zmian jej struktury, w której kluczowe znaczenie ciągle miał tradycyjny przemysł.

W tym okresie do czynników rozwoju regionu opolskiego zaliczano korzystne położenie geograficzne i naturalne „ciążenie” do najbliższego partnera handlowego – Niemiec. Uważano, że rozległe i dobre kontakty mieszkańców woj. opolskiego z tym krajem mogą zaowocować wzrostem zainteresowania rynkiem usług w regionie, chociaż ze względu na brak bezpośredniego kontaktu z Niemcami poprzez granicę prognozowano słabsze niż w przypadku woj. dolnośląskiego, lubuskiego czy zachodniopomorskiego oddziaływanie tego czynnika.

Migracje a rozwój regionu.

Znaczenie procesów migracyjnych dla rozwoju regionów w Polsce

Województwo opolskie jest jedynym w skali Polski regionem o permanentnym zagranicznym odpływie mieszkańców w całym okresie po II wojnie światowej. Aż do pierwszej dekady XXI w. był to skutek dużego udziału w strukturze ludności regionu osób posiadających niemieckie pochodzenie¹⁰. Zmieniające się warunki polityczne, ekonomiczne i społeczne oraz możliwości i charakter procesów migracyjnych silnie oddziaływały na ich intensywność i trwałość w kolejnych okresach. W pierwszym (1944–1948) odpływ ludności wiąże się z masowymi przesiedleniami, wysiedleniami i ucieczkami mieszkańców w wyniku zmian granic po II wojnie światowej. W drugim, obejmującym okres PRL do końca lat 80. XX w., wyjazdy za granicę podlegały ścisłej kontroli władz i w zależności od bieżącej sytuacji politycznej miały zróżnicowane natężenie, ale najczęściej był to odpływ definitywny. W krótkim okresie transformacji ustrojowej (1989–1994) doszło do znaczących zmian w zachowaniach migracyjnych ludności wywołanych pełną swobodą przemieszczania się. Likwidacja barier wyjazdowych do krajów Europy Zachodniej uruchomiła masowe wyjazdy za granicę, które nabrały zróżnicowanego charakteru ze względu na cele odpływu i trwałość. W latach 90. XX w. nowe formy odpływu migracyjnego wiązały się z nowymi regulacjami prawnymi w Niemczech (potwierdzanie niemieckiego obywatelstwa osobom zamieszkałym w Polsce, tzw. podwójne obywatelstwo), które umożliwiały podejmowanie legalnego zatrudnienia bez konieczności spełniania wymogów formalnych, niezbędnych w przypadku obcokrajowców. Uruchomiło to ponownie masowe przepływy, przeważająco o charakterze zarobkowym, wśród ludności mającej prawo do potwierdzania niemieckiego obywatelstwa (w 2004 r.

9 Ibidem.

10 Zob. S. Kubiciel-Lodzińska, *Imigracja zarobkowa do województwa opolskiego. Skala, warunki i perspektywy*, Opole 2012: osoby z niemieckim pochodzeniem (tzw. autochtoni) to ludność związana z obszarem państwa niemieckiego w granicach z 1937 r. Osoby posiadające jedynie polskie obywatelstwo (nie-autochtoni) – to w przeważającej większości ludność przybyła do woj. opolskiego po II wojnie światowej, a także mieszkańcy gmin Praszka i Rudniki, które przed II wojną światową położone były na terytorium państwa polskiego.

liczbę pracujących za granicą szacowano na ponad 61 tys. osób). Przepływy zarobkowe wśród tzw. ludności napływowej były w tym czasie zdecydowanie mniejsze (ok. 10–11 tys. osób). Po akcesji Polski do Unii Europejskiej i otwarciu dla obywateli polskich rynków pracy w większości krajów Europy Zachodniej możliwość swobodnego podejmowania zatrudnienia za granicą uzyskali również nieautochtoniczni mieszkańcy woj. opolskiego. Piąty okres (po 2004 r.) charakteryzuje się dominacją wyjazdów wahałowych (związanych z pracą za granicą) podejmowanych głównie przez ludzi młodych, nieusatysfakcjonowanych propozycjami lokalnego i regionalnego rynku pracy¹¹. Część tego odpływu przekształca się stopniowo w emigrację definitywną lub długotrwałą.

Przed wejściem Polski do Unii Europejskiej migracje ludności były ważnym czynnikiem rozwoju jedynie w kilku regionach. Później pojawiło się więcej obszarów, które w istotnym stopniu odczuwały skutki dynamicznego i masowego odpływu migracyjnego. W tym kontekście woj. opolskie stanowić może swego rodzaju wzorzec charakterystycznych zmian strukturalnych zachodzących pod wpływem głęboko negatywnego bilansu migracji zagranicznych wraz z ich skutkami ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi w wymiarze relacji krajowych i europejskich, a także regionalnych, lokalnych i indywidualnych.

Województwo opolskie, od co najmniej kilku dekad, jest obszarem trwałego (definitywnego, czasowego, wahałowego) odpływu migracyjnego, początkowo prawie wyłącznie do Niemiec, później także do innych krajów europejskich. Ten proces, uwarunkowany czynnikami historyczno-politycznymi, ukształtował prężne i trwałe sieci powiązań migracyjnych, obejmujące najpierw znaczące grupy mieszkańców ze wschodniej części regionu, a później, po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 r., również z zachodniej i południowej. W okresie przedakcesyjnym ci ostatni tylko w niewielkim stopniu uczestniczyli w migracjach zagranicznych ze względu na ograniczenia w możliwościach oficjalnego podejmowania pracy przez obywateli Polski w krajach Unii Europejskiej¹².

Ubytek ludności wywołany migracjami zewnętrznymi oraz ich permanentny charakter oddziałują bezpośrednio i pośrednio na pogarszanie się struktury demograficzno-społecznej regionu. Migracje zagraniczne skutkują poważnymi zaburzeniami w strukturze ludności, zmniejsza się udział ludzi młodych, obniża dzietność kobiet, wzrasta liczba osób starszych, rośnie liczba rozwodów. Zauważalny jest wyraźny związek odpływu migracyjnego z możliwościami i kierunkami rozwoju społeczno-

11 Zob. więcej R. Rauziński, *Śląsk Opolski regionem kryzysu demograficznego*, [w:] *Spółeczeństwo Śląska Opolskiego 1945–2011–2035 – aspekty społeczne, demograficzne i rynku pracy*, red. R. Rauziński, T. Sołdra-Gwiżdż, Opole–Warszawa 2012, s. 27–63.

12 W ramach Unii Europejskiej otwarcie niemieckiego i austriackiego rynku pracy dla obywateli Polski nastąpiło dopiero w 2011 r., wcześniej dostęp do nich mieli przeważająco mieszkańcy woj. opolskiego i śląskiego, posiadający obok polskiego również niemieckie obywatelstwo. Por. K. Heffner, B. Solga, *Ewolucja procesów migracyjnych na Śląsku Opolskim w kontekście europejskim, klasyfikacja głównych tendencji na tle przemian demograficznych*, „*Studia Śląskie*”, t. 75 (2014), s. 71–88; E. Palenga-Möllenbeck, „... nicht Dr. Jekyll and Mr. Hyde, aber wir haben schon zwei Seiten” – *Transnationale Identitäten ober-schlesischer Doppelstaatler*, [w:] *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderungen für Europa*, red. M. Nowicka, Bielefeld 2007, s. 227–246.

-gospodarczego takiego obszaru. Szczególne znaczenie mają tutaj zarobkowe zagraniczne migracje mieszkańców, które bezpośrednio oddziałują na rozwój regionalny oraz przekształcenia struktur lokalnych. Wpływają one głównie na powiększenie potencjału finansowego ludności regionu, co – w przypadku woj. opolskiego – przekłada się przede wszystkim na wzrost zainwestowania w indywidualne przedsięwzięcia podnoszące jakość życia i prestiż społeczny. W mniejszym natomiast stopniu migracje zewnętrzne wiążą się z rozwojem przedsiębiorczości, lokowaniem dochodów migracyjnych w rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Wszystko to, w połączeniu ze zmniejszającym się potencjałem demograficznym, istotnie ogranicza atrakcyjność lokalizacyjną regionu oraz jego konkurencyjność i możliwości rozwojowe¹³.

Z punktu widzenia polityki rozwoju regionu strategiczny bilans korzyści i kosztów związanych z migracjami zewnętrznymi wskazuje na wyraźną przewagę czynników osłabiających pozycję gospodarczą i społeczną woj. opolskiego. Dotyczy to szczególnie sytuacji, gdy migracje zagraniczne są permanentne i masowe, a w skali lokalnej dotyczą one większości miast i gmin wiejskich środkowej i wschodniej części regionu. Pomimo wykazywanych, generalnie korzystnych skutków migracji zagranicznych i wyjazdów do pracy za granicę w zakresie dochodów indywidualnych, poziomu konsumpcji oraz popytu na usługi, ogólne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego w regionie migracyjnym pogarszają się, stale bowiem słabnie jego potencjał demograficzny. W efekcie, tego typu struktura regionalna stopniowo marginalizuje się i wymaga specjalnych działań w ramach krajowej, a często także europejskiej polityki regionalnej¹⁴.

Województwo opolskie od wielu lat charakteryzuje się bardzo intensywnym odpływem ludności za granicę. Skala migracji zagranicznych, zarówno w okresie przed transformacją ustrojową, jak i po przemianach na początku lat 90. XX w. oraz obecnie, wciąż jest wysoka (por. ryc. 1). Szacuje się, że od lat 50. do końca lat 90. XX w. migracje zagraniczne objęły w woj. opolskim ponad 200 tys. osób, tym samym „skonsumowały” cały przyrost naturalny ludności śląskiej (głównego uczestnika migracji) z lat 1975–2000¹⁵. Skala emigracji stałej i zawieszanej (migracja definitywna osób, które nie wymeldowały się) wynosi ok. 105 tys. osób (2010), natomiast zagranicznej emigracji zarobkowej (wahadłowej i sezonowej) – 115 tys. osób¹⁶ (por. ryc. 2a i b).

13 K. Heffner, *Migracje a rozwój regionu. Znaczenie procesów migracyjnych dla rozwoju regionów w Polsce*, [w:] *Spółczesność Śląska Opolskiego 1945–2011–2035...*, s. 79–91.

14 K. Heffner, R. Rauziński, *Region migracyjny, jego cechy i ewolucja w Polsce na przykładzie Śląska Opolskiego*, [w:] *Krajobrazy migracyjne Polski*, red. P. Kaczmarczyk, M. Lesińska, Warszawa 2012, s. 61–84.

15 R. Rauziński, *Śląsk Opolski regionem migracyjnym*, [w:] K. Heffner, R. Rauziński, *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*, Opole 2003, s. 119; K. Heffner, *W kierunku strategii migracyjnej regionu w nowej Europie*, [w:] *Colloquium Opole 2008. Otwarta Europa – otwarte regiony – nowy wymiar migracji*, red. K. Heffner, A. Trzcielińska-Polus, Regensburg–Opole 2009, s. 46–60.

16 R. Jończy, *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich woj. opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Opole–Wrocław 2010, s. 156–187.

Ryc. 1. Saldo migracji zagranicznych w Polsce i woj. opolskim w latach 1975–2035.

Źródło: K. Szczygielski, *Przestrzenne zróżnicowanie ludności woj. opolskiego w kontekście etnicznym jako potencjalne uwarunkowanie rozwoju regionalnego*, Opole 2010.

Ryc. 2a. Procentowe różnice liczby ludności rezydentnej i BDL w podregionach NUTS3 w kategorii 25–34 lata w 2013 r. (autor: P. Śleszyński, 2014).

Ryc. 2b. Procentowe różnice liczby ludności ogółem rezydentnej i BDL w podregionach NUTS3 w 2013 r. (autor: P. Śleszyński, 2014).

Od połowy lat 80. XX w. saldo migracji zagranicznych było znacznie wyższe od przyrostu naturalnego, w drugiej połowie lat 90. XX w. – prawie dziesięciokrotnie, a od 2000 r. ujemny przyrost naturalny, łącznie z ujemnym saldem migracji powodują stałe zmniejszanie się liczby ludności woj. opolskiego. Pomimo stopniowego wyczerpywania się potencjału migracyjnego regionu, udział emigrantów w stosunku do ludności faktycznie zamieszkałej jest najwyższy w kraju. Narodowy Spis Powszechny z 2011 r. wykazał, że spośród sześciu województw, w których zachodzi zjawisko depopulacji, właśnie w woj. opolskim osiąga ono największe rozmiary. Podczas gdy w latach 2002–2011 liczba ludności faktycznie zamieszkałej w Polsce wzrosła przeciętnie o 0,7%, w regionie opolskim zmniejszyła się o 4,6% – najwięcej w kraju¹⁷.

Depopulacja, wynikająca z emigracji zagranicznej dotyka szczególnie obszarów wiejskich w regionie, przede wszystkim położonych peryferyjnie w relacji do regionalnego centrum, miejscowości słabiej wyposażonych w infrastrukturę techniczną oraz społeczną¹⁸.

Proces jest spowodowany odpływem przede wszystkim osób młodych (w wieku 18–35 lat), kobiet oraz ludzi wykształconych.

Rys. 3. Przyrost naturalny, urodzenia żywe oraz zgony na 1000 ludności na tle salda migracji na 1000 ludności w woj. opolskim w latach 1975–2035 (w ‰).

Źródło: Program Specjalnej Strefy Demograficznej w woj. opolskim – perspektywa 2013–2020. Część diagnostyczna, UMWO, Opole 2012, s. 17.

17 P. Śleszyński, „Faktyczne” dane rzeczywiste, czyli o NSP 2011, „Biuletyn Migracyjny”, nr 37 (2012), za: <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/37-sierpień-2012/%E2%80%9Efaktyczne%E2%80%9D-dane-rzeczywiste-czyli-o-nsp-2011> (dostęp: 8 XI 2017 r.). Por. też E. Gołata, *Spis ludności i prawda*, „Studia Demograficzne”, nr 1(161) (2012), s. 23–55.

18 K. Heffner, *Regionalny wymiar wyzwań demograficznych stojących przed polskimi regionami*, „Zachodniopomorskie Studia Regionalne”, nr 9/1 (2016), s. 23–38.

Region opolski cechuje się także najniższą płodnością kobiet w kraju, przy czym w 2011 r. współczynnik dzietności wyniósł zaledwie 1,1 (średnia dla Polski utrzymuje się na poziomie 1,3). Drastyczny spadek urodzeń ma miejsce już od początku lat 80. XX w., podobnie jak niewielka tendencja wzrostowa zgonów (por. ryc. 3). W konsekwencji zjawiska te prowadzą do zmniejszania się populacji regionu i równolegle niekorzystnie oddziałują na przyszłą sytuację demograficzną woj. opolskiego. W świetle prognoz GUS (2008) przynajmniej do 2035 r. woj. opolskie będzie odnotowywało ujemne saldo migracji zagranicznych. Zakładając utrzymywanie się niekorzystnych tendencji w zakresie poziomu urodzeń, oba czynniki (tj. migracje oraz przyrost naturalny) spowodują spadek liczby ludności o ok. 140 tys. osób. Tym samym obniżenie poziomu zaludnienia woj. opolskiego będzie zdecydowanie bardziej intensywne niż w pozostałych regionach Polski¹⁹.

Ryc. 10. Przyrost rzeczywisty ludności w woj. opolskim w latach 1998–2008 w %.

Uwagi: bez miast Brzeg, Opole i Kędzierzyn-Koźle.

Źródło: R. Rauziński, K. Szczygalski, *Współczesne problemy demograficzne Śląska Opolskiego*, Opole 2013.

19 K. Szczygalski, *Demograficzne uwarunkowania Regionalnego Programu Operacyjnego. Casus – region opolski*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce a polityka spójności Unii Europejskiej: stare problemy i nowe wyzwania* (ze szczególnym uwzględnieniem woj. opolskiego), red. K. Heffner, Warszawa 2013, s. 117–128; idem, *Regiony małe, peryferyjne, rolnicze i emigracyjne*, [w:] *Rola małych regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym i integracji europejskiej*, red. K. Heffner, („Biuletyn KPZK PAN”, z. 212), Warszawa 2004, s. 9–20.

W woj. opolskim gospodarstwa domowe z osobami przebywającymi za granicą stanowią prawie 18%, w podkarpackim ok. 16%, podczas gdy w mazowieckim, gdzie odnotowano najniższy odsetek takich gospodarstw, udział ten wynosi tylko ok. 5%. Gospodarstwa, w których wszyscy członkowie przebywają za granicą w ogólnej liczbie gospodarstw z osobami za granicą, w województwach opolskim, podlaskim, pomorskim i warmińsko-mazurskim stanowią ponad połowę tej grupy. Szczególnie niski przyrost naturalny i duża skala emigracji przy jednoczesnym braku kompensacji imigracyjnej w większości polskich regionów doprowadzą w perspektywie 2050 r. do bardzo znaczącego spadku ich populacji. Z analiz przeprowadzonych w ramach europejskiej sieci obserwatoriów procesów przestrzennych²⁰ wynika, że w woj. opolskim i woj. śląskim spadek ludności może sięgać 50%. Nie ulega wątpliwości, że główne przyczyny tak znaczącej depopulacji wiążą się z odpływowym charakterem obu regionów – w woj. opolskim za granicę, a w woj. śląskim do innych regionów Polski i za granicę, przy prognozowanym trwałym braku napływu imigracyjnego²¹.

Zakończenie

Problemy ludnościowe woj. opolskiego, związane z wejściem regionu w fazę pogłębiającej się depresji demograficznej, wymuszają podjęcie działań zapobiegających i przeciwdziałających procesom depopulacji. Istotne w tym kontekście stają się możliwości efektywnego wykorzystania instrumentów polityki społeczno-gospodarczej, polegające głównie na inicjowaniu przedsięwzięć zmniejszających dysproporcje w poziomie życia mieszkańców, poprawiających warunki życia ludności oraz wzmacniających regionalny rynek pracy. Podstawowe znaczenie ma właśnie jego stabilność i wzrost, z wyraźnym i zwiększającym się udziałem atrakcyjnych miejsc pracy, przede wszystkim w sektorze usług wyższego rzędu, usług podstawowych i w sferze produkcyjnej. Chodzi o tworzenie miejsc pracy dla ludzi młodych i aktywnych oraz sprzyjanie przedsiębiorczości. Istotne znaczenie ma także wzmacnianie procesów dopasowujących kapitał ludzki i społeczny regionu do zmieniających się potrzeb regionalnej gospodarki²². Badania prowadzone wśród mieszkańców obszarów wiejskich woj. opolskiego dowodzą, że większość pracujących za granicą

20 Projekt DEMIFER (*Demographic and migratory flows affecting European regions and cities*) ESPON (*European Observation Network for Territorial Development and Cohesion*) – realizowany w latach 2009–2011 (raport opublikowano w 2013 r.), którego celem jest ocena łącznego wpływu trendów demograficznych (niska płodność, niska śmiertelność, starzenie się populacji) i przepływów migracyjnych na populację europejskich regionów i miast.

21 K. Heffner, B. Solga, *Zmieniająca się rola migracji zagranicznych w rozwoju regionów w Polsce*, [w:] *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*, red. M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga, Warszawa 2014, s. 213–232.

22 K. Heffner, R. Rauziński, *Region migracyjny, jego cechy i ewolucja w Polsce...*, s. 61–84; E. Palenga-Möllnbeck, „Von Zuhause nach Zuhause?“ *Transnationale Sozialräume zwischen Oberschlesien und dem Ruhrgebiet*, [w:] *Zwischen den Welten und amtlichen Zuschreibungen – Neue Formen und Herausforderungen der Arbeitsmigration im 21. Jahrhundert*, red. L. Pries, Essen 2005, s. 227–250.

jest zatrudniona stale (całorocznie), a dla około 3/4 z nich praca za granicą stanowi jedyne źródło utrzymania²³.

Bardzo istotne jest także uruchamianie czynników przyciągających do regionu migrantów powrotnych, a także imigrantów poprzez uatrakcyjnienie potencjalnych celów imigracyjnych i reemigracyjnych w regionalnej przestrzeni (lokalne rynki pracy, konkurencyjne miejsca zamieszkania itp.). Dużą rolę może odgrywać ocena możliwości i zakresu substytucji migracji wewnętrznych i zewnętrznych w strukturze społeczno-gospodarczej regionu, a zwłaszcza odbudowa potencjału miejsc pracy poprzez rozszerzanie i utrwalanie strefy dogodnych dojazdów do pracy w układzie regionalnym²⁴. Ważna jest ponadto zmiana klimatu wokół aktywności gospodarczej migrantów, która powinna przynieść zarówno bezpośrednie korzyści dla pracujących lub przebywających za granicą (szkolenia, porady, ułatwienia i zachęty w systemie podatkowym, wspieranie inicjatyw innowacyjnych i przedsiębiorczych zachowań wśród mieszkańców ze środowisk migranckich, wskazywanie możliwości bezpiecznej akumulacji kapitału w sektorze małej i średniej przedsiębiorczości itp.), jak i skutkować wzrostem gospodarczym oraz spadkiem bezrobocia²⁵.

Ryc. 11. Spójność celów operacyjnych i pakietów tematycznych Programu Specjalnej Strefy Demograficznej.

Źródło: Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim – perspektywa 2013–2020. Część postulatywna, Opole 2012, s. 6.

23 J. Dybowska, *Ludność na obszarach wiejskich województwa opolskiego – przeszłość i perspektywy demograficzne*, [w:] *Społeczny wymiar rozwoju obszarów wiejskich*, red. K. Heffner, B. Klemens, Warszawa 2016, s. 228–244.

24 K. Heffner, *Upowszechnianie i włączenie produktu finalnego do głównego nurtu polityki regionalnej w województwie opolskim*, [w:] *Wypracowanie metod zmniejszenia emigracji zarobkowej i wspierania powrotu emigrantów na polski rynek pracy. Raport ekspercki*, Opole 2013, s. 6–26.

25 K. Heffner, B. Solga, *Współczesne wyzwania i zagrożenia dla rozwoju regionów w kontekście zjawisk emigracji i reemigracji*, [w:] *Problemy Śląska ze szczególnym uwzględnieniem woj. opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*, red. A. Zagórska, Opole 2013, s. 58–69.

Wskazane działania i inicjatywy mają charakter interwencyjny i powinny mieć wymiar specjalny. Przyjmując formę strategicznego wyzwania rozwojowego, stają się podstawowymi wyznacznikami konieczności sformułowania regionalnej polityki migracyjnej, w sytuacji gdy na poziomie ogólnokrajowym polityka migracyjna koncentruje się głównie na regulowaniu procesów imigracyjnych.

W skali regionalnej preferencje migracyjne mieszkańców nie nawiązują już wyłącznie do tradycyjnego podziału na wschodnią – emigracyjną i zachodnią – „zasiedziałą” część woj. opolskiego, ale w coraz większym stopniu oddają współczesne zróżnicowania społeczno-gospodarcze, w których nie tylko odpływ trwały za granicę, ale przede wszystkim przepływy wahadłowe nabierają istotnego znaczenia jako uwarunkowanie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Nie bez znaczenia jest również bilans migracji wewnętrznych, które od początku XXI w. mają ujemne saldo, a większość peryferyjnych gmin wiejskich regionu charakteryzuje się silnie negatywnym bilansem ruchów wewnętrznych. Z kolei odpływ z miast również kieruje się poza region opolski, do sąsiednich metropolii (Wrocław, Kraków) i do Warszawy. W sumie, obszary peryferyjne w woj. opolskim, z ciągle stosunkowo słabą dostępnością komunikacyjną i transportową do Opola oraz do subregionalnych ośrodków rozwoju (Kędzierzyn-Koźle, Nysa, Brzeg, Kluczbork), silnie odczuwają skutki procesów polaryzacyjnych polegających na koncentracji rozwoju w ośrodkach o charakterze centrów. Wszystko to prowadzi do stopniowego „wypłukiwania” z tych obszarów – często i tak słabo wykorzystywanych – zasobów ludzkich, osłabiania kapitału społecznego i ograniczenia możliwości rozwojowych.

Bibliografia

- Błazyca G., Heffner K., Helińska-Hughes E., *Poland – Can Regional Policy Meet the Challenge of Regional Problems?*, "European Urban and Regional Studies", t. 9 (2002), nr 3, s. 263–276
- Depopulacja. Czas na zmiany na opolskim rynku pracy*, Warszawa 2014
- Dybowska J., *Ludność na obszarach wiejskich województwa opolskiego – przeszłość i perspektywy demograficzne*, [w:] *Spółeczny wymiar rozwoju obszarów wiejskich*, red. K. Heffner, B. Klemens, Warszawa 2016, s. 228–244
- Gołata E., *Spis ludności i prawda*, „Studia Demograficzne”, nr 161 (1/2012), s. 23–55
- Heffner K., *Katowice – Opole: relacje konkurencji na Górnym Śląsku*, [w:] *Zmieniające się oblicza regionu górnośląskiego*, red. W. Jacher, A. Klasik, Katowice 2007, s. 114–123
- Heffner K., *Migracje a rozwój regionu. Znaczenie procesów migracyjnych dla rozwoju regionów w Polsce*, [w:] *Spółeczeństwo Śląska Opolskiego 1945–2011–2035 – aspekty społeczne, demograficzne i rynku pracy*, red. R. Rauziński, T. Słodra-Gwiżdż, Opole–Warszawa 2012, s. 79–91
- Heffner K., *Raport regionalny. Województwo opolskie*, ekspertyza wykonana na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego, Opole 2011
- Heffner K., *Regiony małe, peryferyjne, rolnicze i emigracyjne*, [w:] *Rola małych regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym i integracji europejskiej*, red. K. Heffner, Warszawa 2004, s. 9–20
- Heffner K., *Śląsk Opolski w systemie administracyjnym i regionalnym kraju*, „Śląsk Opolski”, nr 3 (1996), s. 7–13
- Heffner K., *Upowszechnianie i włączenie produktu finalnego do głównego nurtu polityki regionalnej w województwie opolskim*, [w:] *Wypracowanie metod zmniejszenia emigracji zarobkowej i wspierania powrotu emigrantów na polski rynek pracy. Raport ekspercki*, Opole 2013, s. 6–26
- Heffner K., Rauziński R., *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne, i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*, Opole 2003
- Heffner K., Rauziński R., *Region migracyjny, jego cechy i ewolucja w Polsce na przykładzie Śląska Opolskiego*, [w:] *Krajobrazy migracyjne Polski*, red. P. Kaczmarczyk, M. Lesińska, Warszawa 2012, s. 61–84
- Heffner K., Solga B., *Ewolucja procesów migracyjnych na Śląsku Opolskim w kontekście europejskim, klasyfikacja głównych tendencji na tle przemian demograficznych*, „Studia Śląskie”, t. 75 (2014), s. 71–88
- Heffner K., Solga B., *Podwójne obywatelstwo na Śląsku Opolskim*, [w:] *Obywatelstwo wielokrotnego wyboru. Interdyscyplinarne ujęcie kwestii podwójnego obywatelstwa w Polsce*, red. A. Górny, P. Koryś, Warszawa 2007, s. 66–91
- Heffner K., Solga B., *Struktura społeczno-gospodarcza województwa opolskiego w latach 1989–2008. Przegląd badań i analiz*, [w:] *Prognozowanie trendów rozwojowych w województwie opolskim. Metodologia i narzędzia badawcze*, red. K. Malik, Opole 2009, s. 9–39
- Heffner K., Solga B., *Współczesne wyzwania i zagrożenia dla rozwoju regionów w kontekście zjawisk emigracji i reemigracji*, [w:] *Problemy Śląska ze szczególnym uwzględnieniem woj. opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*, red. A. Zagórska, Opole 2013, s. 58–69
- Heffner K., Solga B., *Wybrane problemy rozwoju społeczno-gospodarczego Śląska Opolskiego*, [w:] *Wyzwania dla polityki społecznej Śląska w kontekście kryzysu i procesów demograficznych*, red. A. Zagórska, Opole 2009, s. 100–114
- Heffner K., Solga B., *Zmieniająca się rola migracji zagranicznych w rozwoju regionów w Polsce*, [w:] *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*, red. M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga, Warszawa 2014, s. 213–232

Jończy R., *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich woj. opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Opole–Wrocław 2010, s. 156–187

Kubiciel-Lodzińska S., *Imigracja zarobkowa do województwa opolskiego. Skala, warunki i perspektywy*, Opole 2012

Miszcuk A., *Regionalizacja administracyjna III Rzeczypospolitej. Koncepcje teoretyczne a rzeczywistość*, Lublin 2003

Palenga-Möllenbeck E., „... nicht Dr. Jekyll and Mr. Hyde, aber wir haben schon zwei Seiten” – *Transnationale Identitäten ober Schlesischer Doppelstaatler*, [w:] *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderungen für Europa*, red. M. Nowicka, Bielefeld 2007, s. 227–246

Palenga-Möllenbeck E., „Von Zuhause nach Zuhause?” *Transnationale Sozialräume zwischen Oberschlesien und dem Ruhrgebiet*, [w:] *Zwischen den Welten und amtlichen Zuschreibungen – Neue Formen und Herausforderungen der Arbeitsmigration im 21. Jahrhundert*, red. L. Pries, Essen 2005, s. 227–250

Piałucha M., *Transformacja struktury działalności przedsiębiorstwa wytwórczego*, Opole 1996

Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo opolskie, red. K. Gawlikowska-Hueckel, Gdańsk 2003

Przemiany cywilizacyjne, ludnościowe i starzenie się społeczeństw, red. M. Okólski, A. Fihel, Warszawa 2014

Rauziński R., *Śląsk Opolski regionem kryzysu demograficznego*, [w:] *Spółczesność Śląska Opolskiego 1945–2011–2035 – aspekty społeczne, demograficzne i rynku pracy*, red. R. Rauziński, T. Sołdra-Gwiżdż, Opole–Warszawa 2012, s. 27–63

Szczygielski K., *Demograficzne uwarunkowania Regionalnego Programu Operacyjnego. Casus – region opolski*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce a polityka spójności Unii Europejskiej: stare problemy i nowe wyzwania (ze szczególnym uwzględnieniem woj. opolskiego)*, red. K. Heffner, Warszawa 2013, s. 117–128

Śleszyński P., „Faktyczne” dane rzeczywiste, czyli o NSP 2011, „Biuletyn Migracyjny”, nr 37 (2012)

Zaborowski Ł., *Podział kraju na województwa. Próba obiektywizacji*, Warszawa 2013

Krystian Heffner

Zmiany cywilizacyjne w województwie opolskim w latach 1950–2015

Streszczenie: W artykule scharakteryzowano procesy demograficzne, społeczno-kulturowe, gospodarcze i przestrzenne zachodzące na obszarze współczesnego woj. opolskiego w okresie powojennym, koncentrując się na zagadnieniach związanych z przekształceniami struktur ludnościowych. Podjęto próbę wskazania przyczyn zmian ludnościowych oraz dokonano oceny ich skutków dla funkcjonowania układu regionalnego powiązanego z Opolem.

Założono, że procesy ludnościowe, a w szczególności migracje, są odzwierciedleniem zmian społecznych i gospodarczych, które mają charakter zmiany cywilizacyjnej wówczas, gdy ich skutkiem są nowe, odmienne od wyjściowych struktury społeczne. Również w regionalnych układach historycznego Śląska można zidentyfikować tego typu procesy skutkujące nowymi strukturami ludnościowymi. „Zmiana cywilizacyjna” oznacza tu takie przekształcenia w strukturach ludnościowych i w zachowaniach demograficznych mieszkańców, które prowadzą do ukształtowania się nowego typu regionalnej społeczności. Można je rozumieć jako proces historyczny, który w każdym z regionów (w tym w woj. opolskim) przebiega nieco inaczej. Wykazano, że przekształcenia ludnościowe, społeczno-kulturowe, gospodarcze i polityczne zachodzące w woj. opolskim pod wpływem głównie permanentnego odpływu migracyjnego są systematyczne i trwałe oraz na tyle głębokie, że uzasadnione jest nazwanie go regionem migracyjnym.

W skali woj. opolskiego preferencje migracyjne mieszkańców nie nawiązują już wyłącznie do tradycyjnego podziału dychotomicznego na wschodnią – emigracyjną i zachodnią – „zasiedziałą” część, ale w coraz większym stopniu oddają współczesne zróżnicowania społeczno-gospodarcze, w których nie tylko trwały odpływ za granicę, ale przede wszystkim przepływy wahadłowe nabierają istotnego znaczenia, jako uwarunkowanie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Civilisational changes in Opole Voivodeship in the years 1950–2015

Abstract: This article characterises demographic, socio-cultural, economic and spatial processes impacting upon the area of the contemporary Opole voivodeship in the post-war period. The focus is on issues connected with transformations of population structure. An attempt is made to indicate the causes of these populational changes and also to evaluate their effects for the functioning of the regional system linked with Opole. It is established that populational processes, and in particular migration, are a reflection of social and economic changes, which assume the character of civilisational changes at the time when their effects are new and different from the starting social structures. Also in the regional systems of historical Silesia it is possible to identify this type of process resulting in new populational structures. The term „civilisational change” here denotes such transformations in populational structures and in the demographic behaviour of residents that lead to the formation of a new type of regional community. This can be understood as a historical process

which unfolds differently in each region (including in Opole voivodeship). The article shows that the populational, socio-cultural, economic and political transformations occurring in Opole voivodeship mainly under the influence of a permanent state of emigration are systematic and enduring and also so deep-rooted that one can reasonably term this a migration region.

On the level of Opole voivodeship as a whole, the migrational preferences of residents are no longer linked to the traditional dichotomic division of eastern (emigration) and western („settling”) parts; rather, to an ever greater degree the current differentiation is socio-economic, in which not only the constant outflow abroad, but above all the fluctuating inflow of people hold significant meaning as a conditioning factor for the socio-economic development of the region.

Słowa kluczowe: region migracyjny, zmiana cywilizacyjna, przepływy wahadłowe, układy centrum-peryferie

Key words: migration region, civilisational change, fluctuating inflows, centre-periphery system